

T. G. MASARYK A SMYSL ČESKÝCH DĚJIN

Úvodem

Téma této přednášky je možno pojmout v několikerém smyslu. Nám však nepůjde o pouhý výklad Masarykových názorů na české dějiny, nýbrž daleko spíše se budeme snažit určit místo, které Masarykovi v českých dějinách patří, a vztah, který má Masarykova postava a dílo k samotnému smyslu českých dějin. Stručně řečeno: půjde nám o to, vystihnout ústřední linii českých dějin a najít místo, které v ní Masarykovi náleží. Poněvadž však je přirozené, že již z důvodů časových, ale především z důvodů metodických nelze ústřední linii dějinnou v žádném případě najít pouhým historickým rozbořem, budeme volit metodu srozumitelnější a také přesnější, i když méně konkrétní. I tomu cíli bude třeba nejprve vyložit něco o dějinách a smyslu dějin.

Filosofie dějin

Lidé již odedávna usilovali vyrovnat se nějak s tím, čemu říkáme dějiny. Bylo jim jasné, že nestačí události jenom zapsat a zachovat potomkům; dějiny je třeba nějak zvládnout, je nutno jim rozumět a učit se z nich. Pokusů o takové zvládnutí najdeme v dějinách celou řadu. Aniž bychom se pouštěli do podrobností, můžeme zhruba rozlišit dvojí typ pojetí dějin, které jde ruku v ruce s dvojím pojetím člověka. Na jedné straně jsou pojetí, pro něž člověk je tvorem plně historickým a proto v samotné historii plně zahrnutým: historický proces je otcem, tvůrcem, zploditelem člověka a lidstva, člověk je výsledkem dějinného vývoje a výsledkem historických příčin. Na druhé straně lze vidět úsilí, historické okolnosti relativizovat a člověka z nich vyzvednout: pravá přirozenost lidská je pak prohlášena za trvalou a neměnnou, ve všech dobách a pro všechny lidi stejnou, a člověk je projevem, realizací této neměnné „lidské přirozenosti“. Je ovšem pravda, že jen zřídka bychom našli výslovné znění obou těchto typů pojetí člověka a dějin, ale zato vždycky můžeme odhalit za různými pojetími zřetelněji nebo méně zřetelně se projevující tendence, směřující na tu nebo na onu stranu.

Obě uvedené tendence jsou nesprávné. Druhá, která vychází z jakési ideální „lidské přirozenosti“, je dnes celkem už neaktuální, neboť byla podstatně překonána pojetím historickým, které proniká v moderní době do všech oborů lidského myšlení. Historismus však chybuje tím, že historizuje i člověka, že jej historizuje úplně. A tak obě tendence jsou si podobny v tom, že ani jedna nechápe a nedovede pochopit ze svých předpokladů člověka v jeho jedinečnosti a osobitosti. Chybí jim nejzákladnější pohled, bez něhož není správného pojetí člověka ani dějin, pohled, který je tak skvěle naznačen v žalmu 8. otázkou: Co jest člověk, že jsi naň pamětliv, a syn člověka, že jej navštěvuješ? (8,5) Jedinečnost lidské osobnosti není v jejím historickém ani jakémkoli jiném významu, nýbrž v tom, že sám Bůh zná člověka ze jména (podle jména), v tom, že Pán Bůh na každého člověka pamatuje. To nám zároveň ukazuje, že tato jedinečnost není totožná s ojedinelostí, nesrovnatelností, neopakovatelností historickou, jak učili někteří filosofové dějin. Situace se opakuje, jsou si velice podobné, můžeme je právem srovnávat – a přece tím nezmizí jedinečnost každé lidské bytosti.

Je tedy vidět, že je potřeba jiného, nového pojetí dějin, můžeme rovnou říci křesťanského pojetí dějin, v němž především je člověk viděn uprostřed dějin, ale přece ne do nich úplně zahrnut, a za druhé, v němž je správně viděna jak jedinečnost, tak i opakující se charakter dějin. Toto nové pojetí bylo už v četných případech naznačeno některými historiky i mysliteli a jeho vypracování je jedním z nejnaléhavějších úkolů dnešní doby.

Je jistě patrné, že k tomuto novému pojetí nepovede a nemůže vést vědecká metoda žádného druhu, neboť věda – i historická věda – má přístup pouze k věcem a procesům, zatím co skutečné dějiny jdou za hranice věcí a procesů právě tak, jako všechno, na čem je účasten člověk. Méně snad je patrné, že nové pojetí nemůže podat ani teologie, která nemůže (nesmí) překročit určité meze, jimiž je vázána ve své zvěsti, a která nemůže zkoumat život a práci lidí ve vši té skutečné rozmanitosti a detailní obsáhlosti, a která proto nikdy nemá tak

bezprostřední kontakt s celou složitostí společenského vývoje. Jediná filosofie má skutečné předpoklady k tomu, aby vybudovala takové pojetí ve spolupráci s historiky. Můžeme tedy onen úkol přesněji vymezit jako vytvoření nové filosofie dějin, křesťanské filosofie dějin.

Masaryk filosofem dějin

Masarykův význam v dějinách filosofie je obrovský v mnoha směrech; je rozhodně větší, než se dnes připouští. Je těžko odhadnout, v čem je jeho přínos nejdůležitější; a každý takový odhad zůstává pouhým odhadem. Přece však lze v samých základech Masarykovy filosofie najít motivy, které určují ráz celého jeho myšlenkového úsilí. A tentýž nejzákladnější motiv, tatáž principiální otázka našla v Masarykově filosofickém díle dvojí hlavní vyslovení, dvojí hlavní formulaci, na pozadí a v souvislosti noetické a na pozadí a v souvislosti dějinně filosofické. Noeticky se klade otázka takto: co je pravda a jak ji poznáváme? Je pravda totožná se skutečností anebo je nad ní? Stačí k jejímu poznání objektivnost anebo je zapotřebí skutečné loajality? Dějinně filosoficky zní otázka takto: co je smysl dějin a jak jej poznáváme? Je smysl dějin totožný s dějinným průběhem anebo je nad dějinami? Stačí k jeho poznání historická pečlivost anebo neutrálnost nestačí? Základ obou formulací je týž, neboť otázka po pravdě je otázkou po smyslu.

Ale zatímco v noetice podal Masaryk *explicite* pouhé náznaky řešení, koncepce dějin a jejich smyslu je rozvedena daleko šíře a také konkrétněji. Je vyjádřena v celé řadě spisů a studií z let 1891-1898, zabývajících se českou otázkou. Z větších spisů jsou to především *Česká otázka*, *Naše nynější krize*, *Jan Hus*, *Karel Havlíček*. Českou otázku formuluje Masaryk jako otázku po smyslu českých dějin; zároveň však mu je otázkou po osudech člověčenstva. Jde tedy při studiu české otázky o to, poznat a určit místo českého národa ve vývoji člověčenstva. Aby nevznikla mýlka pro termín „vývoj“, Masaryk neopomene dodat, že česká otázka je mu otázkou svědomí.

V tom je už obsažena celá Masarykova pozice filosofa dějin. Řekl jsem už, že nám dnes nepůjde o zevrubné vylíčení Masarykovy filosofie dějin. Půjde však o to, ukázat, že Masaryk pronikl také a právě ve své filosofii dějin k některým ze samotným kořenů křesťanského pojetí.

Masaryk především nevěří v historické náhody; v dějinách se projevuje určitý plán Prozřetelnosti. Nejde tu jenom o celé společnosti, o celé národy, nýbrž i o jednotlivého člověka. Ale vědomí toto nesmí vést k žádnému velikášství, v němž by se člověk pokládal za zvláštní nástroj Boží: je třeba pamatovat, že nejsme sami na starosti Prozřetelnosti. Také z toho, že se Prozřetelnost o nás a o svět stará, nevyplývá fatalism nečinnosti, nýbrž naopak přísné přikázání co nejúsilnější práce; jen tak smíme spoléhat na pomoc Boží. Toto pojetí ukazuje jasně na křesťanský princip věrnosti nad málem i nad mnohým: člověk je odpověden nikoli proto, že má význačné postavení, že na jeho jednání závisí osud mnoha lidí atd., nýbrž proto, že má příkaz. Na stejných základech stojí i slova, že česká otázka je Masarykovi otázkou svědomí: opět je tu odkaz, odvolání od pouhé reality k tomu, co být má. Právě v této normě, v tomto příkazu, v tomto osobním zájmu Božím je záruka a pramen lidské osobnosti.

Má-li ovšem člověk uposlechnout, ano má-li příkazu vůbec rozumět, je třeba lidského svědectví, je třeba se poučit u předchůdců. Tím způsobem patří k samotné věci lidská zapojenost do historického procesu. Není to zapojenost automatická, nýbrž programová: navazování na minulost je plně ve službách praktických cílů a konkrétních úkolů politických, sociálních, mravních, vědeckých, filosofických. Není-li tomu tak, marný je pokus o navazování. Kdo nerozumí tomu, v čem žije, ten neporozumí dobře starší a nejstarší; kdo nemá vlastní plán a vlastní program, tomu není celý odkaz minulosti k ničemu. To všechno na doklad, že dějiny samy nejsou nositelem spásy.

Můžeme navazovat na své předchůdce proto, poněvadž oni se ocitli v celé řadě případů v situacích podobných, v jakých se ocitáme i my. Ne že by se historie stále opakovala a že by nebylo nic nového v dnešní době oproti včerejšku; ale nejpodstatnější věci nejsou nikdy trvale

zabezpečeny, nikdy jich není dosaženo definitivně, ale je třeba o ně vždy znovu usilovat a pro ně vždy znovu pracovat. V tomto úsilí a v této práci jsme zajedno s nejlepšími muži minulých věků, v nich jsou naše vzory, na nich se orientujeme a v nich je i naše posila. Může tomu však být jenom tehdy, rozumíme-li dobře situaci, do níž jsme sami postaveni, tj. umíme-li interpretovat základní požadavky a příkazy mravní do své doby. Umíme-li to, pak nám studium historie skutečně pomůže v řešení aktuálních problémů a plnění oněch aktuálně interpretovaných požadavků. V tomto smyslu tedy řeší Masaryk otázku jedinečnosti a opakujícího se charakteru dějin. Vidíme tedy, že Masaryk skutečně ukazuje dál, směrem k novému pojetí dějin, a že jasně označuje cestu k překonání dosavadního historického idealismu i naturalismu, patřícího dnes končící epoše tzv. moderního myšlení.

Smysl národních dějin

Kamenem uražení všech dosavadních dějinně-filosofických teorií bylo pojetí národa. Význam národa v dějinách byl dlouho podceňován: celému středověku byla myšlenka národa cizí. Dodnes zaznívají ve světě mohutné snahy o jednotu v duchu, o jednotu, v níž není hranic zemí ani národů, jednotu vzdělaných, ušlechtilých lidí žijících z týchž principů a mluvících touž řečí. Tu národ je něco vedlejšího, nižšího, přechodného, co nemá duchovního poslání a co je třeba překonat, jako pouhou přírodu a hmotu. Toto, byť sebevznešenější pojetí v historii neobstálo. Národní cítění bylo daleko mohutnější, daleko hlubší a dobylo si v životě lidí a celé společnosti daleko významnějších a pevnějších pozic. Často i pozic nejpřednějších tam, kde byla reakce proti staršímu pojetí největší. Dějiny národa se staly osudem všech jeho členů: národ se stal samotnou hybnou silou dějin a lidé se stali jenom nevýznamnými nástroji na jeho cestě za odvčným údělem. Vznikla reakční učení o „duchu národním“, který je výronem společenství krve, výrobnám rasy, prosté výronem fatální síly přírodní, která hýbe světem. Objevila se učení o nerovnosti ras a plemen, a z toho vyplývající nadřazenosti jedněch nad druhými. Celý svět byl zamořen falešnými ideologiemi nacionální a rasové pýchy a nenávisti. Nešlo vždy jenom o tak hrubé případy, jakým byl v poslední době na příklad nacismus; šlo také a především o různé druhy tzv. mesianismu, rozšířeného hlavně ve slovanských zemích. Takové ideologie byly dokladem odvratu od hebrejsko-hellenských pramenů, z nichž vyrostla evropská civilizace, a znamenaly vzkříšení mýtů a pověr.

Pomoc mohla být jedině v tom, že proti falešnému pojetí národa se postavilo pojetí správné; bylo třeba se postavit proti nacionalismu a mesianismu, ale také proti internacionalismu a kosmopolitismu. Tohoto světového úkolu se u nás podjal T. G. Masaryk ve spisech o české otázce. Národ chápe pozitivně a přece ne naturalisticky. Národ není osudové souručenství lidí, spojených krví, řečí a půdou, nýbrž výtvozem lidského ducha a jeho mravní a kulturní tvořivosti. „Masaryk ... přesto nezapomíná na přírodní podmíněnost národa, ví, co proň znamenají fyzické i fyziologické prvky jeho přírodního prostředí a biologického složení. Ale ví také, že jsou to jen předpoklady, *conditiones sine quibus non*, a že národ jako sociologická realita je tvořen duchovní prací mnoha generací, jejich společnými osudy, snahami i utrpenými; že jeho kultura je souhra staleté práce nesčetných jedinců i různých kolektivních útvarů“ (Trapl).

I dnes jsme svědky mohutného úsilí zvládnout pozitivně hnutí národní; je to úsilí marxistické. A bylo by chybou, kdybychom si to nepřipomněli. Zůstává tedy nyní otázka: je marxistické řešení krokem vpřed anebo je krokem zpět? A tu musíme dobře rozlišovat, o kterou jde zemi. Pro SSSR, pro většinu lidových demokracií, pro Německo a pro téměř všechny národy východní je marxistické řešení národnostní otázky nesporně krokem vpřed, a to historicky neobyčejně významným krokem vpřed. Pro celý téměř Západ je to řešení irrelevantní (nepočítáme-li komplex problematiky koloniální), neboť tam nacionalismus v nejplnějším slova smyslu nenašel uplatnění a širšího rozvinutí. U nás v ČSR je však marxistické řešení rozhodně krokem zpět za Masaryka.

Národnostní otázku právě tak jako otázku po smyslu národních dějin nelze uspokojivě řešit z pozic jiných než křesťanských. Pozitivní řešení národnostní otázky z jiných pozic upadne vždycky

do chápání národa jako nositele vyšších (obvykle i nejvyšších) kvalit. A právě tomuto pojetí „nositelství“ se nelze vyhnout jinak než ze základů křesťanských.

Masaryk ovšem nedovedl řešení až do konce a zastavil se při tom, že ideu národnostní vykládal z ideje humanitní. Přesto však je o mnoho dál než marxisté, kteří vycházejí ze svého pojetí třídnosti. My musíme jít ještě dál než Masaryk; musíme však jít směrem, který on ukázal.

Masaryk ovšem dobře věděl, proč jde tímto směrem a ne jiným. Proto také za ústřední motiv české otázky prohlašuje otázku náboženskou. Nebudu se o tom rozšiřovat, protože to je v tomto cyklu úkolem Jackovým. Upozorňuji však na to, že právě nelze navazovat na Masaryka a nevidět tuto věc.

Otázka sociální

V České otázce prohlásil Masaryk, že sociální otázka je po výtce také otázka česká, že národ, jenž vypracoval svou národní církev bratrskou, národ, jenž ústy vyznává tyto ideály velikých předků, má v řešení sociální otázky veliký a nejnárodnější úkol. Na jiném místě řekl, že v této chvíli stojí otázka sociální v popředí otázky české vůbec, že dnes běží především o program sociální.

O tom byla také už řeč, když o sociální otázce hovořila Táňa. Ani zde se nehodlám nijak rozšiřovat. Jen na to chci upozornit, že socialismus v Masarykově pojetí – jak pochopíme po předešlých výkladech – je pojat širě než v marxismu. Pro Masaryka je otázka sociální otázkou všech, nejen jedné třídy, je otázkou mravnosti a nemravnosti, konkrétně otázkou násilí a účinné humanity (*Česká otázka*). Proto nejsou v tomto smyslu slabí jen průmysloví dělníci, nýbrž všichni lidé, které Dostojevskij nazval poníženými a uraženými: socialistický (sociální) řád znamená tedy starat se o lidi slabé, chránit je a pomáhat jim systematickou, organizovanou prací, aby se stali silnějšími (Trapl).

Z týchž důvodů nejde a nemůže jít jenom o společenský převrat, neboť jím se právě nejpodstatnější věci neřeší, ano jím se jejich řešení odsunuje a zakrývá.

V pozadí Masarykova programu je přesvědčení, že bez pevného, živého náboženství je řešení sociální otázky nemyslitelné. Ne tak, že by se sociální otázka mohla řešit kázáním; v tom smyslu křesťanství právě na její řešení nestačí; ale řešení to není myslitelné bez lásky. Nejde jen o nápravu hospodářských poměrů.

Závěr

Masaryk tedy nejen že rozeznal smysl českých dějin jako podstatně náboženský, nýbrž odhadl a určil také konkrétní úkol přítomnosti, který se klade jako česká otázka dneška: je to úkol sociální.

Masarykovým hlavním činem myslitelským je však v této souvislosti postavení otázky po smyslu národních dějin novým, daleko správnějším způsobem.